

ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ
„НЕОФИТ РИЛСКИ”
СТОПАНСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА ТУРИЗЪМ

МАРИЯ ТРИФОНОВА ВАСИЛЕВА

**КОНЦЕПТУАЛНА РАМКА НА
СПА И УЕЛНЕС ТУРИЗМА В БЪЛГАРИЯ**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация
за присъждане на образователна и научна степен „доктор”
по научна специалност „Икономика и управление”
(Туризм)

НАУЧЕН РЪКОВОДИТЕЛ:
Проф. д-р Георги Леонидов Георгиев

РЕЦЕЗЕНТИ:

1. Проф. д-р ик. н. Светла Генова Ракаджийска
2. Доц. д-р Людмила Бориславова Иванова

Благоевград
2012г.

Дисертационният труд се състои от въведение (5 страници), основен текст в три глави (155 страници), заключение (3 страници), резюме на получените резултати и изводи (1 страница), 4 приложения (10 страници) и списък на използваната литература (6 страници). Основният текст съдържа 36 таблици и 27 фигури. Списъкът на използваните литературни източници се състои от 117 заглавия.

Авторът на дисертационния труд е редовен докторант към Катедра „Туризм“ при Стопански факултет на ЮЗУ „Неофит Рилски“, гр. Благоевград.

Материалите по защитата са публикувани на интернет страницата на Югозападен университет „Неофит Рилски“, гр. Благоевград.

www.swu.bg

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Актуалност и значимост на проблема

Спа и уелнес туризмът са сравнително нови диверсификационни форми на здравния туризъм, чиито бърз темп на развитие ги превърна в глобален феномен през последните няколко десетилетия. Интересът към тях продължава да расте, а поддръжниците им имат все по-високи изисквания към качеството на предлаганите продукти. Пропорционално на растящите очаквания на туристите се увеличават и предизвикателствата към този туристически сегмент. С ясна категоричност може да се посочи, че зад думите „спа” и „уелнес”, все още се крият немалко неизвестни, което в практически план намира израз в неизяснени въпроси и нерешени проблеми от национален, трансрегионален и глобален мащаб.

По своя характер спа практиките отразяват прогреса на науката и културата на човечеството. Те са еволюционен резултат, чиито произход се открива в древни практики, осъществявани с цел постигане на терапевтичен ефект чрез прилагане на естествени природни води. Генезисът им е емпиричен и в процеса на тяхната реализация са изградени концептуални формулировки и теоретични парадигми. Развитие на науката дава ново значение на тези специфични практики. Последните стават основа за обособяването на нови клонове на клиничната медицина, каквито са медицинската хидрология и балнеологията. Преходът от постигане на терапевтичен ефект към целенасочено лечение и рехабилитация продължава своето еволюционно развитие, за да достигне съвременната форма на разбиране за спа, в основата на която стои промоция на здравето и превенция на болестите. Промените в рамковите очертания на практиките на водна основа свидетелстват, че последните обогатяват своята същност, обхват и мащаб на действие във времето. Идеята за здравна профилактика достига ново, по-високо йерархично ниво, което служи за основа при изграждането на уелнес концепцията. В основата на последната е заложен стремежът към постигане на цялостно благосъстояние на личността чрез синергизъм на всички аспекти на здравето - физически, ментален, интелектуален, емоционален и социален.

Навлизането на спа и уелнес услугите в туристическия отрасъл бележи качествено нов етап в тяхното развитие. Последното води до появата на нова диверсификационна форма на туристически продукт, интегрираща ядрата на спа (съответно уелнес) концепцията и туристическите дейности. Полученият „хибрид” обединява в себе си най-съществените характеристики на своите родители, което го превръща в предмет на интердисциплинарен изследователски интерес. Но в същото време, секторът

е изправен пред серия от проблеми, които възпрепятстват устойчивото му развитие и пречат за достигане на висока конкурентоспособност на национално и международно равнище. В своята същност тези проблеми са взаимно обусловени и съществува причинно-следствена връзка и зависимост в тяхното проявление. Като базов проблем се откроява невъзможността за отграничаване на продуктите модели на спа и уелнес, което е причина за предлагане на некачествени спа и уелнес услуги на пазара. Наличието на нискокачествено обслужване, на свой ред води до неспособност за гарантиране и защита правата на потребителите. От друга страна, в сектора се установяват нелоялни форми на конкуренция между провайдерите, а дейността на последните остава „неясна” поради липсата на ефективна система за статистическа отчетност. Последното оказва негативен ефект при очертаването на ясна визия за настъпващите тенденции и очаквани трендове, като едновременно с това се затруднява процесът на извеждане на стратегическите насоки на развитие за сектора.

Видно е, че ситуацията е комплицирана, тъй като са налице множество негативни последици, които засягат едновременно потребителите, бизнеса, и националните интереси като цяло. Първопричина за всички тях е липсата на стройна система от унифицирани спа и уелнес дефиниции. Това на свой ред заплашва дългосрочното развитие на този здравен и туристически сектор и поставя под въпрос имиджа на България като спа и уелнес дестинация. Необходимо е въвеждане на концептуална детерминираност в областта на спа и уелнес туризма, каквато е основната изследователска задача на настоящата дисертационна разработка, с което се обосновава нейната актуалност и значимост.

2. Изследователска теза

Основната изследователска теза в предлаганата разработка се съдържа в предположението, че е необходима концептуална детерминираност на спа и уелнес сектора в рамките на туристическия отрасъл. Липсата на такава е основна причина за множество проблеми, чиито засегнати страни са държавата, бизнесът и крайните потребители на спа и уелнес туристически услуги и продукти.

3. Предмет и обект на изследването

Предмет на изследване в дисертационната разработка е концептуализацията на две от подкатегиите на здравния туризъм, а именно спа и уелнес туризма. Обект на изследване са националните и международни системи за регламентиране на спа и уелнес сектора. Същите намират конкретно проявление в нормативните актове, третиращи спа и уелнес туризма в България, както и дейността на професионални организации със световен, регионален и национален мащаб на работа.

4. Изследователска цел и задачи

Основната изследователска цел на работата се състои в *разработване на концептуална рамка на спа и уелнес туризма*, която да послужи като основа за неговото правилно продуктово позициониране на туристическия пазар. Реализацията на целта е възможна посредством изпълнение на следния *комплекс от задачи*:

- 1) Терминологично диференциране на формите на здравния туризъм чрез създаване на дефиниции за спа и уелнес туризъм;
- 2) Дефиниране на единични и комплексни продукти и услуги създавани от спа и уелнес сектора;
- 3) Определяне съдържанието, обхвата и структурата на спа и уелнес туристическите продукти;
- 4) Типологизиране на специализираните обекти предлагащи спа и уелнес туристически продукти;

5. Методология на изследването

Използваният методологичен апарат, необходим за реализацията на поставените задачи и достигане до изследователската цел, включва комплекс от икономически и статистически подходи. Приложените методи за анализ намират конкретно изражение в използването на исторически, сравнителен и критичен метод, както и метод на наблюдението, на индукцията и дедукцията, които стоят в основата на проведеното теоретично изследване. Получените изводи изграждат общата визия на сектора на спа и уелнес туризма в Република България и маркират проблемните области в неговото настоящо и очаквано бъдещо проявление. За валидиране на установените чрез теоретичното проучване изводи и с цел изясняване на тяхната специфика, е организирано емпирично изследване във вид на анкетно допитване, проведено по метода на пропорционалната стратифицирана извадка. Получените резултати са обработени с помощта на програмен продукт SPSS, обобщени и анализирани чрез дескриптивни статистически методи, като за целта са представени в табличен и графичен вид. На тази основа са изведени слабите страни и заплахите пред сектора, които служат като изходна база на разработената концептуална рамка на спа и уелнес туризма, приложима на национално равнище.

6. Основни ограничения и проблеми на изследователската работа

В рамките на дисертационната разработка са приети следните ограничителни условия:

1. Проученият и представен в теоретичната част на работата понятиен апарат поставя акцент само върху основните (базовите) термини свързани със здравния и туристическия сектор на спа и уелнес;

2. Двата национални нормативни акта, които са обект на анализ, се разглеждат в качеството им на средства за въвеждане на концептуална детерминираност на здравния туризъм и неговите подкатегории, без да се поставя за цел проучване на тяхната икономическа роля за сектора;

3. Дейността на международните и националните професионални организации е изследвана в контекста на отношението „ефективност – мащаб”, където ефективността се разглежда като използвана система за диференцируемост на подкатегориите спа и уелнес, а мащабът се определя от числеността на участниците, които прилагат тази система;

4. Проведеното анкетно проучване си поставя за цел да изследва само качествените особености и специфика на сектора на спа и уелнес туризма в Република България и няма за задача да установява статистически и икономически показатели.

Основните затруднения свързани с реализацията на изследването намират израз в слабата застъпеност на проблематиката в специализираната литература, публикувана от български и чуждестранни автори, както и липсата на адекватна статистическа информация, която да отразява мащаба и дейността на сектора на спа и уелнес туризма.

7. Информационни източници

За разработката на дисертационното проучване са използвани нормативни актове, регламентиращи туристическите дейности, реализирани на територията на Република България; фирмени документи, засагящи дейността на професионални организации, работещи в областта на спа и уелнес туризма на национално и международно равнище; техническа документация на международни организации; специализирани анализи и доклади на български и чуждестранни автори, както и резултати, получени в резултат на авторско емпирично проучване.

II. СТРУКТУРА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Дисертационният труд е структуриран в съответствие със заложените изследователска цел и задачи за реализация и е подчинен контекстуално на предмета и обекта на проучване. Същият обхваща 190 страници, от които 4 (четири) страници въведение, 156 страници изложение, структурирано в три глави, заключение, представено в 3 (три) страници, 2 (две) страници резюме на получените резултати и изводи, списък на използваните литературни източници в обем 6 (шест) страници и 4 броя приложения, състоящи се от 10 (десет) страници.

СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

ВЪВЕДЕНИЕ

Глава първа

СЪЩНОСТ, ЕВОЛЮЦИЯ И ХАРАКТЕРОЛОГИЧНИ ОСОБЕНОСТИ НА СПА И УЕЛНЕС

- 1.1. Терминологични основи на спа и уелнес – базов понятиен апарат
- 1.2. Научна основа на спа и уелнес
- 1.3. Възникване и развитие на спа и уелнес концепциите
- 1.4. Същност на спа лечението
- 1.5. Форми на водолечение – хидротерапия и балнеотерапия
- 1.6. Ролята на водите за спа процедурите

Глава втора

АСПЕКТИ НА РАЗВИТИЕ И РЕГЛАМЕНТАЦИЯ НА СПА И УЕЛНЕС ТУРИЗМА В РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ

- 2.1. От курортна медицина към спа и уелнес туризъм
- 2.2. Нормативна рамка на спа и уелнес туризъм
- 2.3. Неформален механизъм за регулация на спа и уелнес туризма в България

Глава трета

КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЯ НА СПА И УЕЛНЕС В КОНТЕКСТА НА ЗДРАВНИЯ И ТУРИСТИЧЕСКИЯ СЕКТОР

- 3.1. Емпирично проучване на спа и уелнес туризма в Република България
- 3.2. Оценка на резултатите
- 3.3. Разработване на концептуална рамка на спа и уелнес туризма
- 3.4. Законовата регламентация като фактор за подобряване на пазарното позициониране на спа и уелнес туризма в Република България

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

ПРИЛОЖЕНИЯ

III. ОСНОВНО СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Глава първа СЪЩНОСТ, ОСОБЕНОСТИ И ЕТАПИ НА РАЗВИТИЕ НА СПА И УЕЛНЕС

Първият параграф в тази глава, озаглавен „**Терминологични аспекти на спа и уелнес - базов понятиен апарат**”, има за цел да постави основата, върху която е изградено цялото дисертационно изследване. Последното намира израз в изясняване на ключовите понятийни категории „спа” и „уелнес” и тяхното дефиниране в контекста на установените практики и употреба. Посочва се, че в международен мащаб не е налице еднозначна интерпретация на термина „спа” поради липсата на доказателства, които да идентифицират неговия автор, както и времето и мястото на неговото възникване. Липсата на консолидация сред научната общност води до обособяване на три отделни групи, интерпретиращи значението на термина.

Първата група, най-голяма по брой на своите привърженици, се обединява около тезата, че „**спа**” е **епоним**, произлизащ от името на белгийския град Спа (Spa или Spru или Spaw) (Olofsson,2002)¹. Други учени проследяват историята на града и изтъкват, че той на свой ред получава името си от здравния курорт „**Еспа**”(архаична белгийска дума със значение „фонтан”), изграден на негова територия в чест на открит извор с лечебни води (Lund, 2000)².

Втората голяма група учени се обединява около тезата, че „спа” не е дума със собствено значение, а акроним. Но и тук липсва консолидация около съставните думи, които изграждат акронима. Най-масово срещаните са „**Sanitas Per Aquas**” (Croutier, 1992)³, „**Sanus Per Aquam**” (Thornton and Brutscher, 2001)⁴, „**Senare Per Aqua**”(използван от Британската спа федерация), „**Solus Per Aqua**” (Judith Lazarus, 2000)⁵ и др. Макар поддръжниците на тезата, че по своята същност спа е акроним да използват многобройни производни форми на съставляващите я думи, смисълът на всички тях остава непроменен, а именно „здраве чрез вода”.

¹ Arne Olofsson, 2002, Makten över etymologin - Några fallstudier, (Swedish), pp. 209-218, <http://www.faktoider.nu/pdf/humdagar2002.pdf>

² Lund J., 2000, Spa Pearl of the Ardens, In Geo-Heat Centre Bulletin, Vol. 21, No 3, September 2000, pp.9-11, <http://geoheat.oit.edu/bulletin/bull21-3/bull21-3-link.htm>, достъп 06.08.2010г.

³ Croutier AL. Taking the waters: spirit, art, sensuality. New York: Abbeville Publishing Group, 1992, p.136

⁴ Thornton, F - H. Brutscher (2001): What is a Spa? Historical Background and Modern Influences; Spafinder Magazine, www.spafinder.com WTO (2001): Tourism Highlights 2001; WTO, Madrid, Spanyolország

⁵ Judith Lazarus, 2000, The Spa Sourcebook, Mc Graw-Hill Companies, 2000, p. 165

Третата група се формира от подръжниците на тезата, че спа произлиза от латинската дума „spagere”, чиито превод означава „разпръсквам, овлажнявам, разсейвам”.

Отчитайки съществуващите дефиниции, за целите на дисертационното изследване се приема, че съвременната употреба на термина има двойка насоченост. От една страна, **спа изпълнява функцията на генерализиращо определение, поясняващо че характерът на неговия носител е свързан с използването на води (добити от естествени природни източници или по изкуствен път, които могат да притежават терапевтични свойства, но последното не е задължително условие), прилагани с цел ориентирано към здравето въздействие върху човешкия организъм.** Като здравноориентирани се определят формите на въздействие, които съдействат за оптимизиране на човешкото здраве, т.е. в това число се включват не само различните форми на лечение и рехабилитация, но и всички форми на превенция на рискови за здравето фактори и промоция на здравето. В този смисъл терминът се употребява в контекста на спа услуги, спа терапии, спа процедури, спа лечение, спа практики, спа концепция и т.н.

Второто значение на термина се използва, за да обозначи субектът, който прилага спа продукт - обслужване, базирано на използването на води, прилагани с цел положително здравно въздействие върху човешкия организъм. В този смисъл спа могат да бъдат центрове, хотели, комплекси, курорти и др.

Допустимо е внасянето на допълнителни пояснения към термина спа, когато заинтересованите страни желаят да подчертаят какъв е типът на използваните води. В тези случаи се касае за термини като минерален спа (ползват се минерални води), термален спа (когато водите са термални) и т.н.

Извеждането на дефиницията на самостоятелния термин е необходимо, за да бъде отграничена същността му при неговото имплицитно в категорията на спа туризъм. В рамките на текста е посочено и определението за спа туризъм, което намира най-широка приемственост в международен план - „туризъм, фокусиран върху релаксацията и лечението на тялото основно чрез процедури включващи използване на вода – минерални и термални басейни, парни бани и сауни. Акцентът следва да бъде поставен върху лечението, рехабилитацията или обновлението на тялото (Smith and Puczko)⁶”.

Следващата стъпка е свързана с дефиниране на термина уелнес, което е необходимо условие, за да бъде изяснена същността на уелнес туризма. За разлика от липсата на конкретни данни за произхода на термина спа, раждането на понятието уелнес е точно установено. Думата е създадена

⁶ Melanie Smith and Laszlo Puczko, 2008, Health and wellness tourism, p. 85

през 1961г. от американския доктор Халбърт Дън (Dunn, 1961)⁷, наречен „баща на уелнес движението”. Даденото от него определение се обогатява и доразвива от многото му последователи, превръщайки се в предмет на засилен изследователски интерес, а потребността от откриване на способности, чрез които да бъде валидирано неговото проявление са причина за невъзможността да бъдат очертани границите на неговия обхват в световен мащаб и до днес. Въпреки това са посочени основните дефиниции за уелнес, като успоредно с това за целите на дисертационното изследване авторът приема синтезирано и актуализирано определение, според което **„уелнес е съзнателен и отговорен подход, моделиращ начина на живот на личността в балансиран континуум, насочен към оптимизиране на личното здраве и достигане на благосъстояние, разбирано като многоаспектно измерение, което включва физическо, емоционално, интелектуално, социално и духовно здраве. За неговото постигане се прилагат различни конвенционални и холистични практики, техники и учения, които оказват въздействие върху физическата, емоционалната, интелектуалната, духовната, социалната и професионалната сфера от живота на личността.”** Изясняването на термина представлява отправна точка за разбиране и правилно интерпретиране на дефиницията за уелнес туризъм като „съвкупност от всички връзки и феномени, възникващи като резултат от предприето пътуване и пребиваване от хора, чиито главен мотив е да съхранят или да подобрят своето здраве. За целта те се настаняват в специализирани хотели, които осигуряват необходимия професионален ноу-хау и индивидуално обгрижване. Освен това получават комплексен пакет от услуги, който включва физически упражнения и фитнес, разкрасителни процедури, здравословна хранителна диета, релаксация/ медитация и специализирани образователни програми със здравна тематика” (Мюлер и Кауфман, 2000)⁸. Изясняването на ключовите термини маркира края на първия параграф на дисертационната разработка.

В параграф 1.2. **„Научна основа на спа и уелнес”** е направен преглед на научноизследователската работа, отразена по географски и хронологичен признак, която поставя акцент върху различни сфери от проявлението и развитието на спа и уелнес концепциите. Отчетен е приносът от страна на български и чуждестранни учени за развитието на спа и уелнес като здравен и туристически сектор. От друга страна, характерът и обхватът на научноизследователската работа свързана с реализацията на спа и уелнес е пряко отражение на еволюцията на тези специализирани дейности и затова в параграф 1.3. **„Възникване и развитие на спа и уелнес концепциите”** е представен анализ на тяхното еволюционно развитие. Посочено е, че

⁷ Dunn, Halbert L.,1961, High-Level Wellness. Arlington, VA: Beatty Press, 1961

⁸ Universidad de Las Palmas de Gran Canaria, The internationalization process of Wellness Tourism, 2007 p.6

приложението на естествени природни води, впоследствие обособило се като спа практики променя своя характер и специфика във времето. В обхвата на еволюционното му развитие могат да бъдат отграничени четири ключови периода. Първият от тях е период на древно приложение на водите, характеризиращ се със зараждане и възход на спа културата. Той съвпада с епохата на Античността. Следва период на упадък за банната култура, протичащ през Средновековието, който е последван от период на нов апогей за спа практиките по времето на Ренесанса. Като последен, четвърти период, се обособява времето, в което спа практиките стават предмет на засилен научен интерес и се обвързват тясно с клоновете на медицината, в частност на хидрологията, балнеологията, физиотерапията и др. Именно това обвързване дава нов тласък за развитие на лечебните средства, методи и практики и в частност на използването на минерални и изворни води за лечебни цели. Появяват се оздравителни и лечебни центрове, в които се изготвят индивидуални програми за всеки пациент и последният се намира под постоянен медицински контрол.

Качествено нов етап от развитието на спа културата настъпва с проникването и интеграцията на туристически дейности в обхвата на спа лечението и здравната профилактика. Началото на двадесети век се свързва с обособяване на спа туризма като обединение между посещение на специализиран спа курорт с хидротерапевтична или балнеолечебна цел и свързаната с това туристическа активност, включваща транспортиране, настаняване и реализация на други социално-икономически дейности.

Втората половина на века е време на сериозен напредък в конвенционалната медицина като бързо и ефективно средство за лечение на различни социално значими заболявания. Успоредно с това настъпват големи промени за човечеството в глобален план, бележещи прехода от постиндустриално към информационно общество. В резултат на това последното е подложено в по-малка степен на отрицателно физическо напрежение, за сметка на засилващ се емоционално-психологичен стрес. Тези фактори са повод за имплицирание на ново значение на спа процедурите и практиките и диверсификацията на обектите, предоставящи такъв тип услуги. Като резултат се отчита разслояване и дезинтегриране на чисто медицинските от останалите ефекти, които се преследват със спа процедурите, а именно разкрасителни, витализиращи, поддържащи тонуса и добрата физическа, емоционална форма и други; които до този момент се възприемали като вторични и допълващи. Въвеждат се нови форми на „настаняване” в спа центрове. Отчита се преход от дълготраен престой към по-краткотрайни, дори единични процедури. Променя се целта на посещение – от лечение на физически заболявания към превенция на такива или отстраняване на негативни емоционални и психологични въздействия.

Еволюционното развитие и настъпващите промени поставят изискването за изясняване спецификата и характерологичните особености на

спа терапията, направено в параграф 1.4. „Същност на спа лечението”. Уточнено е, че спа лечението обхваща съвкупност от различни по вид терапии, реализирани в спа обект. Хидротерпията, балнеотерапията и други методи на водолечение попадат в обсега на спа терапията. По дефиниция това е „лечение, извършвано на място с естествени минерални води с известни терапевтични качества при наличие на подходящи съоръжения за тяхното използване. Последните включват помещения с бани, техническо оборудване и квалифициран персонал, работещ в тези специализирани помещения, както и в други физио-терапевтични отдели. Независимо от значимостта на допълнителните и спомагателни процедури, **в основата на всяко спа лечение стои вътрешният прием на свежа натурална минерална вода** (води с ниска или висока минерализация, използвани при източника, като последното ги отграничава от морската и питейната вода) **и вземането на бани** (Holmes G., 1929)⁹.” Ключов момент за същността на спа лечението представлява цялостния режим на пациентите (Holmes G., 1936)¹⁰, което намира изражение в комбинирането на водолечението с други форми на въздействие върху пациента. Като такива могат да се посочат смяната на обкръжаващата среда, изготвяне на индивидуален хранителен режим, предписание на физически дейности, които също оказват положително въздействие върху общото състояние на пациентите. С други думи **спа лечението не е резултат единствено от терапевтичните свойства на водите, а използва лечебната сила на природата (vis medicatrix naturae) чрез въздействието на всички нейни компоненти, като по този начин се създава среда, имаща за цел да оптимизира здравето на пациента.**

По своя характер спа лечението може да се разглежда като симбиоза от два компонента – физиологичен и психологичен. **Физиологичният компонент** се състои от следните съставни елементи:

- Естествени минерални води – използвани за външен и вътрешен прием от пациентите;
- Специализирани бани и душеве – масажни душеве и др.;
- Допълнителни физични методи – масажи, упражнения, механотерапевтични, инхалации и др.;
- Климат, диета и цялостен режим.

Психологическият компонент включва:

- Смяна на обкръжаващата среда;
- Освобождаване от служебни ангажименти и тревоги;
- Рекреация и възстановяване.

⁹ Holmes G., 1929, Spa treatment, The British Medical Journal, Correspondence, July.1929 p.1141

¹⁰ Holmes G., 1936, Spa treatment in general practice, The British Medical Journal, July 1936, p.32

Тъй като в основата на всяка спа терапия стои водолечението в рамките на параграф **1.5. „Форми на водолечение – хидротерпия и балнеотерпия”** са разгледани основните му форми. Посочено е, че основна отличителна особеност помежду им е типът на използваните води. Хидротерапевтичните процедури се базират на прилагане на питейна или нискоминерализирана вода, докато за балнеотерапевтичните процедури се изисква използване на минерални и термални води. Наред с това докато основните форми на хидротерпия са външен и вътрешен прием, то при балнеотерпията е налице външно и вътрешно приложение, инхалации и иригации.

Значимостта на спа терапията се определя от ефектите, които оказва върху човешкия организъм. В синтезиран вид те намират проявление в¹¹:

1. Изхвърляне на токсините от организма посредством:
 - стимулиране функциите на червата благодарение на слабителното въздействие на водите;
 - стимулиране на бъбречната дейност чрез диуретичното въздействие на водите;
 - кожна секреция, предизвикана при стимулацията на потните жлези.
2. Подобряване на кръвообръщението и циркулацията на лимфата в организма чрез изхвърляне на токсините и повишаване притока на кръв към органите. Промените в метаболитните процеси се постигат при бани с минерална вода, масажни души и други процедури.
3. Повишаване съпротивителните сили на организма, което настъпва в резултат на благоприятното въздействие върху метаболитните процеси. Установено е, че бактерицидната способност на кръвта нараства при хелиотерпия и термални бани, както и под въздействието на ултравиолетови лъчи и процедури, които предизвикват зачервяване на кожата;
4. Регулиране на хранителния режим съобразно индивидуалните нужди;
5. Балансиране на режима на активност и почивка;
6. Психологични ефекти в резултат на промяната на окръжаващата среда, отсъствието от работното място, освобождаване от служебни грижи и напрежение и заместването им със здравословни занимания и форми на рекреация;
7. На последно място, но не и по значение може да се отбележи и отсъствието на източниците, които стоят в основата на случаите на хронични инфекции.

¹¹ Edgecombe W., 1929, A lecture on The principles of spa treatment, delivered before the Dunder Division of the British Medical Association, The British Medical Journal, June 1929, p. 983

Терапевтичните ефекти, които оказват хидро- и балнеотерапията се определят от типа и качествата на използваните води. Затова установяване на ролята на водите върху човешкия организъм е предмет на изследване в последния параграф на първа глава от дисертационния труд, озаглавен „**Ролята на водите в спа процедурите**”.

Научно установен факт е, че водите, използвани за спа процедури, въздействат върху човешкия организъм посредством своето налягане, температура и физико-химичен състав. Под действие на налягането се постига механичен ефект, който намира проявление на две равнища – във вид на общо налягане (чрез потапяне на тялото във вана) или локално налягане – чрез душеве. Освен посредством налягането, водите въздействат и със своята температура. Различават се следните видове води в зависимост от температурата на водата (Ray, 1930):

- от 0 до 9°C – много студени
- от 10 до 16°C – студени
- от 17 до 26 °C – хладки
- от 27 до 32°C – прохладни
- от 33 до 36°C – неутрални
- от 37 до 44°C – горещи
- над 45 °C – много горещи

От гледна точка на физико-химичния им състав водите се делят на:

1. Солени води – характеризират се с висока минерализация, ниска температура и малка концентрация на радиоактивни елементи. Възможно е този вид минерални води да не са радиоактивни. От своя страна тази група се разделя на три подгрупи:

1.1. Хлорни води с богато съдържание на натриев хлорид. Използват се главно за външно приложение;

1.2. Хлорни и сулфатни води – освен натриев хлорид тези води съдържат още натриеви и магнезиеви сулфати. Намират приложение главно заради своето диуретично и очистващо действие на организма.

1.3. Хлорни алкални води, съдържащи в по-големи количества натриев бикарбонат и в относително по-малко натриев хлорид.

2. Серни води с висока минерализация, ниска температура и ниска радиоактивност. От своя страна те се разделят на две подкатегории:

2.1. Серни соли – те съдържат в най-голямо количество натриев хлорид и други соли, а сярата е във вид на сулфиди и хидрогенсулфати. Последните стимулират дейността на бъбреците и черния дроб и подобряват метаболизма.

2.2. Алкални серни съединения – това са води, богати на карбонати, които съдържат допълнително хлориди и сулфиди.

3. Железни води – тези води са с ниска температура и съдържат желязо и различни соли. Те се подразделят на две групи:

3.1. Железни соли – съдържат натриев хлорид и други соли на желязото във вид на карбонати, хлориди и сулфиди.

3.2. Чисто желязо – основен компонент в състава им е желязото. В допълнение има минимални количества от други вещества.

4. Бромни – йодни води – те са с ниска температура и съдържат в малки количества бром и йод заедно с други соли като натриев хлорид, калций и магнезий.

В зависимост от начина на съчетаване на трите характеристики на водите, а именно температура, налягане и физико-химичен състав, се формират различни по вид процедури на водна основа, които влизат в състава на спа терапията. Представени са научно валидираните ефекти върху човешкия организъм при прилагане на най-масово използвани спа процедури, които включват джакузи вани, душеве (със студена, гореща, неутрална вода, с променлива температура), вътрешни душеве, както и комбинирани с мануални терапии; парни бани и бани с нагорещен въздух.

В заключение може да се посочи, че всяка процедура, базирана на водна основа, която влиза в обхвата на спа терапията оказва точно определено въздействие върху човешкия организъм в неговата цялост или върху отделни негови органи. С оглед на това приложението на всяка единична спа процедура трябва да бъде прецизирано, т.е. да се извършва от компетентно лице с необходимата квалификация и познания, като се отчита здравния статус на ползващия спа услугите.

Глава втора

АСПЕКТИ НА РАЗВИТИЕ И РЕГЛАМЕНТАЦИЯ НА СПА И УЕЛНЕС ТУРИЗМА В РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ

Тази глава има за цел да установи как е регламентиран спа и уелнес туристическият сектор в Република България, като за целта е проведен анализ на три равнища. На първо ниво се извършва хронологичен преглед на възникването и процеса на развитие на спа и уелнес туризма в страната. След това се изследва неговата регламентация в контекста на нормативната база и като последен, заключителен етап, се проучва дейността на професионални организации, чиято сфера на дейност е насочена към стимулиране развитието на спа и уелнес сектора в световен, регионален и национален мащаб. Главна задача за всяко едно от трите нива на анализ се съдържа в установяване на концептуалната детерминираност на спа и уелнес в контекста на туристическия бизнес и степента на приложимост на създаваните регламенти от формален или неформален характер.

В параграф 2.1. „**От курортна медицина към спа и уелнес туризъм**” е установено, че здравнонасоченият туризъм в България се формира като резултат от обединението на курортната медицина и социално-

икономическите дейности на туризма. По своя характер тази специализиран туристически сектор има за цел да задоволи три главни потребности (поединично или в комбинация помежду им), които включват необходимост от лечение, от профилактика и от рехабилитация (Стаматов, 2007)¹². Наличието на над 800 източника на природни минерални води, притежаващи разнообразни химичен състав и енергетични свойства (температура, редуциращо-окислителен потенциал, радиоактивност) са основна причина за развитието на клиничната балнеология в българските санаториуми и общокурортни лечебно-профилактични заведения. Друга предпоставка за тяхното развитие са наследените традиции в използването на естествени природни води от времето на траки, римляни и славяни. Спецификата на химичния състав и термален характер на българските минерални води са причина за специализацията им при лечение на различни по вид заболявания. На тази база се обособява здравната профилираност на санаториумите и курортно-възстановителните комплекси в страната. Същите са обект на централизирано държавно управление до 1989г., след което силно се влошава качеството на предлаганите от тях услуги. Причините могат да се открият в прехода от централизирана към планова икономика и произтичащите от това промени, свързани с лимитиране на бюджетните средства за тяхното управление, както и въведената ограничителна политика за държавно финансиране на престоя и лечението на граждани на Република България в такива центрове. От друга страна, новата конюнктурна среда, поощрява частните инвестиции, засилва конкуренцията в областта на туризма и вследствие на това води до появата на комбинирани форми на обслужване, при които отделни балнеолечебни, климатолечебни и други специализирани процедури се съчетават с основни и допълнителни туристически услуги. Такива форми на обслужване се извършват в балнео хотелите, а след средата на 90-те години на двадесети век и в новосъздадените спа и уелнес хотели.

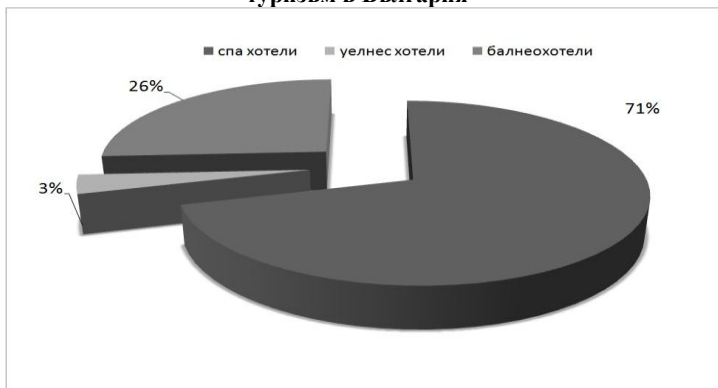
Установено е, че към 03.06.2011г. на територията на България са категоризирани 58 броя средства за подслон¹³ (съгласно чл. 3, ал. 2 на разработвания към м. юни 2011г. нов проект на Закона за туризма това са места за настаняване от клас А¹⁴), работещи в областта на здравния туризъм. От тях броят на балнеохотелите е 15, спа хотелите са 41, а уелнес хотелите само 2. Тяхното относително разпределение е изведено графично на фиг. 1.

¹² Стаматов Ст., 2007, Съвременния здравен туризъм и неговата философия през 21 век, в Българският туризъм Приоритети за развитие, изд. „Славена”, Варна, 2007, стр. 158

¹³ Категоризирани от министъра на икономиката/ министъра на културата и туризма/ председателя на Държавна агенция по туризъм/ министъра на икономиката, енергетиката и туризма средства за подслон, места за настаняване и заведения за хранене и развлечения, туристически хижи и заведения за хранене към тях с валидна категория към 03.06.2011г. , <http://www.tourism.government.bg/bg/register.php?menuid=62&id=2>, достъп 17.06.2011г.

¹⁴ Министерство на икономиката, енергетиката и туризма, 2011, Проект на Закон за туризма, <http://www.mi.government.bg/>, достъп 19.06.2011г.

Фиг. 1 Вид на местата за настаняване, обслужващи сферата на здравния туризъм в България

Данните са групирани по категорийните признаци вид на средството за подслон и категоризация, а резултатите се представени в табличен вид на табл. 1.

Табл. 1 Разпределение на хотелите, обслужващи нуждите на здравния туризъм съобразно тяхната категоризация

Вид на средството за подслон	Категория	Брой
Спа хотели	4 звезди	30
	5 звезди	11
Уелнес хотели	4 звезди	2
	5 звезди	0
Балнеохотели	1 звезда	1
	2 звезди	4
	3 звезди	4
	4 звезди	4
	5 звезди	2

Един от главните проблеми, с които се сблъсква спа и уелнес туризмът в страната е фактът, че освен категоризираните 43 спа и уелнес хотела, редица други също са разкрили спа и уелнес центрове и предлагат подобни специализирани услуги без да отговарят на посочените в Наредбата за категоризация на средствата за подслон, места за настаняване и заведения за хранене и развлечения, изисквания свързани с изграждането, оборудването, обслужването и квалификацията на служителите. В резултат, на българския туристически пазар се предлагат продукти, лансирани като спа и уелнес, без последните да покриват никакви критерии за качество. Успоредно с това техните центрове не отговарят на съществуващите норми за обзавеждане, оборудване и обслужване.

Параграф 2.2. „**Нормативна рамка на спа и уелнес туризма**” разглежда регламентацията на спа и уелнес туризма по силата на двата основни нормативни документа – Закона за туризма и Наредбата за категоризация на средствата за подслон, местата за настаняване и заведенията за хранене и развлечения. Първият от тях регламентира обществените отношения, които възникват вследствие и във връзка с реализацията на туристическите дейности, реализираната територията на Република България. Законът постановява начина и условията на провеждане на мониторинговите и контролни дейности, осъществявани от компетентните държавни органи. Едновременно с това той въвежда базовите дефиниции, в които влизат определението за туризъм, туристически продукт и видове туризъм. Съгласно предмета на дисертационното изследване акцентът се поставя върху дефинирането на здравноориентираните форми на туризма. В текстовете на закона тази специализирана форма е определена като „здравен и балнеоложки туризъм”, но в рамките на документа не е изведено определение, което да пояснява нейната същност и специфика. Освен това законът не регламентира какви туристически обекти предлагат здравен и балнеоложки туристически продукти.

Другият документ с нормативна сила, третиращ въпросите свързани с туристическите обекти, предоставящи спа и уелнес услуги е Наредбата за категоризация на средствата за подслон, местата за настаняване и заведенията за хранене и развлечения. Тя съдържа дефиниции за спа и уелнес хотел и въвежда списък с реквизити, които представляват минимални изисквания към изграждането, оборудването и предоставяните услуги в балнео, спа и уелнес хотелите съобразно тяхната категоризация. При това изискванията в наредбата се отнасят само за спа и уелнес хотелите като типове средства за подслон по смисъла на Закона за туризма на Република България, като в тази група не попадат самостоятелно обособените спа и уелнес центрове.

Анализът установява, че нито един от двата нормативни документа не дефинира взаимовръзката между здравния туризъм и спа и уелнес хотелите, предлагащи спа и уелнес услуги, процедури и терапии. Освен това

спа продуктът се различава от уелнес продукта. Затова спа и уелнес хотелите са самостоятелно обособени (съгласно Приложение № 1 към чл. 1, ал. 2 и чл. 11, ал. 1 и 4, Раздел 1 на Наредбата за категоризация на СП, МН и ЗХР), но успоредно с това изискванията към изграждането, оборудването и предоставяните услуги на техните центрове са напълно идентични (съгласно Приложение № 2 към чл. 3, ал. 1, т. 1, чл. 11, ал. 1 и 4 и чл. 21, ал. 2 на същия документ). Това на свой ред поставя под въпрос концептуалната детерминираност и диференцируемост на спа и уелнес центровете. Друг въпрос от първостепенна значимост е свързан с липсата на регламентация относно същността, обхвата и съдържанието на спа и уелнес програми и пакети, каквито се предоставят в специализираните центрове на спа и уелнес хотелите. Това означава, че тези продукти остават отговорност на мениджърите и собствениците на такива обекти и са предмет на субективна преценка и интерпретация.

В обобщен вид може да се посочи, че секторът на спа и уелнес туризма в България не е достатъчно ясно регламентиран и съществува необходимост от въвеждане на специализирани категории, които да формират неговия фундамент (табл. 2).

Табл.2 Изисквания за регламентация на сектора на спа и уелнес туризма в България

	Към продукта (съставляващите го услуги)	Към специализираните обекти	Към сектора
Необходимост от въвеждане на критерии, показате-ли, норми, правила и измерите-ли в следните области	Същност, съставни елементи и структура;	Номенклатура и асортимент на продуктовата гама	Концептуално диференциране на спа и уелнес туризма;
	Цели, методи и средства за реализация;	Изисквания към формите на обслужване;	Типологизация на специализираните обекти;
	Видова класификация;	Обособяване на отделни категории, включващи комплекс от минимални изисквания към материалната база и ресурсната осигуреност на спа и уелнес обектите.	Изисквания към професионалната квалификация на служителите; Режим на мониторинг и контрол на осъществяваната дейност; Статистическа отчетност

Източник: автора

Параграф 2.3. „Неформален механизъм за регулация на спа и уелнес туризма в България” разглежда предмета на изследване през призмата на професионалните организации, които работят в областта на спа и уелнес, като ги обособява в три групи по признака мащаб на дейност. Първата група е формирана от организации с интернационален периметър на дейност, където попадат Международната организация по стандартизация (ISO) и Международната спа асоциация (ISPA). Във втората група периметърът на дейност е регионален и затова субектите на анализ са Европейската спа асоциация (ESPA) и Австралийската спа асоциация (ASPA). Третата, последна група, обединява професионални обединения с покритие на дейност в границите на Република България. Такива са Българската асоциация по балнеотуризм (БАБ), Български съюз по балнеология и спа туризъм (БСБСПА), Национална асоциация за спа и уелнес туризъм (НАСТ) и представителство на Международната асоциация за спа и масажни практики ISPAM (International Spa and Massage Association). Горепосочените организации са разглеждани в контекста на конкретната роля, която изпълняват по отношение на здравния и туристическия спа и уелнес сектор; концептуалната рамка, която въвеждат и прилагат спрямо своите членове, както и характера и обхвата на взаимоотношенията, които установяват със заинтересованите страни. Анализиранията по този начин информация има за цел да послужи като база за извеждане на силните и слабите страни в дейността на изследваните субекти (табл. 3).

Табл.3 Изисквания за регламентация на сектора на спа и уелнес туризма в България

Организация	Основна дейност и сфера на работа	Силни страни	Слаби страни (недостатъци)
1. Международна организация по стандартизация ISO/ Технически комитет 228/ Проектна група №2	Разработване на международни стандарти в областта на здравните туристически услуги.	Структуриране и организиране на трудовите дейности в процесно-ориентиран алгоритъм на работа. Отграничаване на ключовите процеси в общия комплекс от извършвани дейности в специализираните обекти.	Разработваните стандарти утвърждават изисквания, гарантиращи качеството на извършване на оперативните процеси (т.е. обслужването) в съответните специализирани обекти, но не създават продуктови

		<p>Въвеждане на минимални критерии и изисквания свързани с изпълнението на единичните процеси, влизаци в състава на комплексните критични процеси. По този начин се гарантира качеството на изпълнение на съответната дейност (процес).</p>	<p>станданти. По същество те не третираят въпросите свързани с характера, спецификата на продуктите, техния асортимент и т.н. Последното означава, че на клиента се дава гаранция за обслужването, а не гаранция за продукта, който получава.</p>
		<p>Постоянен мониторинг и контрол с възможност за предприемане на коригиращи действия, в случаите когато минималните изисквания не са покрити и/или спазени.</p>	<p>За целите на стандартизацията се игнорират националната специфика и разностранен характер, присъщ на различните природните ресурси, използвани за създаване на спа и уелнес услуги.</p>
			<p>Въпреки, че изготвя стандарти в сферата на здравните туристически услуги, ИСО не е разработил типова класификация на специализираните обекти, които предлагат този тип продукти. В тази връзка отделните термини и изисквания на стандартите могат да имат различна интерпретация или да не отразяват по адекватен начин съществуващата ситуация за съответния обект.</p>
<p>2. Международна асоциация (ИСПА)</p>	<p>Промотиране и маркетиране на спа индустрията, информиране на широката общественост</p>	<p>Общ маркетинг и популяризиране дейността на членовете на организацията.</p>	<p>Обхватът на работа на организация в основната си част (приблизително 80%) е съсредоточен в рамките на страните в Северна Америка.</p>

	за ползите от спа преживяването , създаване на база данни, окрупняваща информацията за юридическите лица работещи в спа и свързаните със спа сектора дейности.	Изисквания към обслужването в определени аспекти от дейността спа обектите.	Принцип на доброволно участие и спазване на препоръките на ИСПА.
		Разработена типологизация на спа обектите съобразно спецификата на тяхната дейност.	Организацията не изпълнява контролни функции по отношение на своите членове и тяхната дейност.
		Получаване на статистическа информация от членовете на организацията, въз основа на която се извеждат базовите тенденции и насоки на развитие за отрасъла.	Изискванията по отношение на спа обектите обхващат само определени аспекти от тяхната дейност и нямат задължителен характер, а са препоръчителни и обект на доброволно изпълнение.
			Липса на отделен маркетингов подход спрямо спа обектите, работещи в областта на туризма
3. Европейска спа асоциация (ЕСПА)	Сертифициране на спа центрове, спа клиники, спа и уелнес хотели и санаториуми, със знак за качество ЕВРОСПА–мед и ЕВРОСПА-уелнес	Търси се унификация само по определени показатели на спа, като се запазва възможността първостепенна роля да играят националните регламенти във всяка от страните-членки.	В концептуалната си рамка ЕСПА приема спа основно като прием за превенция и лечение на хронични заболяване. По този начин се дискредитира ролята на спа в туристически аспект, където здрави индивиди търсят обновление и ревитализация на тялото, духа и съзнанието си,
		Стандартите на ЕСПА представляват мощен маркетингов инструмент с транснационален обхват на действие, който промотира спа преживяването.	Липса на дефинитивна рамка на уелнес концепцията и нейната реализация от специализираните обекти.

		<p>Въвеждането на унифицирани изисквания спрямо използваните естествени лечебни средства е гарант, че съответният обект използва качествени изходни суровини и материали.</p>	<p>В контекста на спа процедурите ЕСПА въвежда критерии спрямо използваните естествени лечебни средства, обзавеждането и оборудването. Липсват изисквания спрямо съдържанието и обхвата на спа продукта (с изключение на продуктовата рамка на Кнайп терапията).</p>
			<p>Нито един от двата знака за качество на ЕСПА не е предназначен за онези обекти, които предлагат единствено спа обслужване, без последното да е обвързано с медицинска и/или уелнес инфраструктура и обслужване.</p>
<p>4. Австралийска спа асоциация (АСПА)</p>	<p>Популяризиране на спа дейностите и повишаване осведомеността на населението за спа терапиите, популяризиран е на Австралия, Нова Зеландия и о-вите Фиджи като международно признати туристически спа дестинации; подпомагане на щатните и националните органи, работещи в сектора на спа</p>	<p>Неформална регламентация на спа сектора в Австралия и Нова Зеландия и о-вите Фиджи посредством разработването и утвърждаването на дефиниции и типологизация на основните видове спа обекти, предлагащи спа и уелнес услуги, включително и на препоръчителни критерии за всяка група и подгрупа.</p>	<p>Доброволен принцип на спазване на изискванията, т.е. налице е предпоставка за съществуване на обекти в страната, предлагащи спа обслужване, които не покриват критериите на АСПА.</p>
		<p>Изграждане на стройна структура в спа и уелнес сектора, състояща се от категории и подкатегории на типовете обекти</p>	<p>Липса на специфичен знак/сертификат/лиценз, който да удостоверява, че съответният обект покрива критериите на своята категория.</p>

	туризма при изготвяне на политики, стратегии и планове на управление в рамките на спа и уелнес сектора.	съобразно използваните от тях ресурси и предлагано обслужване.	
5.Българска асоциация по балнеотуризм (БАБ); Български съюз по балнеология и спа туризъм (БСБПА); Национална асоциация по спа и уелнес туризъм (НАСТ); Представителство на международната организация по спа и масажи (ISPAM)			
Оптимизиране на бизнес климата и подпомагане развитието на балнео, спа и уелнес сектора на територията на Република България посредством сътрудничество с държавни структури, физически и юридически лица, които пряко или косвено са обвързани с него.	Обединяват усилията на своите членове и служат като инструмент, осигуряващ единна маркетингова политика на националния, регионалните и местни пазари.	Неправителствените организации в България изпълняват основно представителни функции, обединявайки и защитавайки интересите на своите членове в национален, регионален и локален мащаб, но не проявяват достатъчна инициативност в посока към разработване и утвърждаване на единна, националноприложима концепция в областта на спа и уелнес туризма, включваща система от изисквания за диференциране на отделните играчи на пазара.	
	Имат експанзивно ориентирана политика, насочена към установяване на сътрудничество и работа на партньорски начала с органите на централната и местна власт.	По същество тези организации играят ролята на консултанти, издаващи препоръки по въпроси свързани с балнео-, спа и уелнес индустрията, базирайки се на чуждестранния опит в това отношение.	

		Някои от тях членуват в международни неправителствени организации, с което съдействат за по-бързото възприемане на добри практики и „ноу-хау“ от страни, в които спа и уелнес индустрията са по-добре разработени.	Същите работят за популяризацията дейността на своите членове и на спа и уелнес сектора, но не работят в посока към повишаване информираността на обществото свързана със същността на спа преживяването, неговите продукти и ползите от тяхното приложение за отделната личност
--	--	--	--

Направеният цялостен анализ има за цел да установи какви формални и неформални инструменти и механизми се използват за регламентиране на спа и уелнес сектора в Република България. Степента на тяхната ефективност в практиката е предмет на емпирично изследване, направено в следващата глава на дисертационния труд.

Трета глава **КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЯ НА СПА И УЕЛНЕС В КОНТЕКСТА НА ЗДРАВНИЯ И ТУРИСТИЧЕСКИЯ СЕКТОР**

Последната глава на дисертационния труд си поставя за цел да определи по емпиричен път адекватността на прилаганите формални и неформални модели на регулация на спа и уелнес туризма и въз основа на установените слабости да предложи концептуална рамка, която да очертава техните граници.

Параграф 3.1. „Емпирично проучване на спа и уелнес туризма в Република България” отразява резултата от проведено авторско изследване, което прави качествена оценка на спа и уелнес туризма в страната като изследва потребителските нагласи. За целта е извършено анкетно допитване сред ползвателите на спа и уелнес услуги в туристически обекти, разположени на територията на България. Основната задача е да бъдат установени степента на потребителката осведоменост за същността на спа и уелнес и тяхното имплицирание в предлаганите на пазара спа и уелнес услуги, както и нивото на лична удовлетвореност на клиента. Проучването е базирано на метода на пропорционалната стратифицирана извадка. Определена е обща съвкупност от 58 хотела, които работят в областта на здравния и балнеолечебния туризъм и са категоризирани от Министъра на икономиката, енергетиката и туризма. От общата съвкупност са изведени три подсъвкупности (страти), които са както следва – балнеохотели, спа хотели и

уелнес хотели. Изчислен е относителният дял на всяка страта спрямо общата съвкупност и е установено, че дялът на балнеохотелите е 26%, на спа хотелите – 71%, а на уелнес хотелите – 3%. За целите на емпиричното изследване е изчислен броят на единиците от всяка страта, който е пропорционален на дела на съответната страта към общата съвкупност. С оглед на това изискване проведеното анкетно проучване е направено сред потребителите на спа и уелнес продукти в 30 спа хотела и 1 уелнес хотел. Общият брой на туристическите обекти, сред които е проведеното анкетното проучване възлиза на 31. От групата е изключен дялът на балнеохотелите, тъй като последните предлагат продукти на медицинския туризъм, а именно – балнеолечебни услуги, за които е налице нормативна регламентация чрез Закона за лечебните заведения и посредством въведените в страната медицински стандарти.

Попълнените анкети са обрарботени, анализирани и резултатите от тях са синтезирани и представени в табличен и графичен вид. Общият брой на обработените анкети е 600, като информацията от тях е агрегирана без да се отчитат различията между отделните туристически обекти. В проучването са взели участие 348 жени (58%) и 252 мъже (42%). От тях 372 (62%) имат висше образование и 342 (57%) попадат във възрастовия интервал от 33 до 55 год. Общият брой на въпросите от анкетното проучване е четиринадесет (14), като анкетираните лица са дали отговор на всички тях и не са налице липсващи данни. Проведеният анализ води до формиране на някои изводи за спецификата на спа и уелнес туризма, които са отразени в параграф 3.2. „Оценка на резултатите”. Същите намират израз в следното:

1. В основната си част потребителите на спа/уелнес услуги имат само базови познания за спа/уелнес (табл. 4);

Табл. 4 Анкетно допитване за информираността на потребителите на спа/уелнес продукти относно същността на спа/уелнес

Знаехте ли какво е спа/уелнес преди да посетите спа/уелнес центъра в хотела, в който сте отседнали?	Брой анкетирани	Резултат в проценти (%)	Кумулативно натрупване на процентния дял
не съм запознат	96	16,0	16,0
запознат само с абривиатурата спа	348	58,0	74,0
имам частични познания за спа/уелнес	108	18,0	92,0

разбирам много добре значението и същността на спа/уелнес	48	8,0	100,0
Общо	600	100,0	

2. Липсата на информационна осведоменост на клиентите е съпътствана от недостатъчно печатни информационни материали на разположение в спа/уелнес центровете на туристическите обекти. Успоредно с това няма практика сред служителите, обслужващи спа/уелнес рецепцията да предоставят информация на своите клиенти, касаеща същността и спецификата на спа/уелнес (табл.5);

Табл. 5 Изследване на наличната и допълнително предоставената специализирана информация в спа/уелнес центровете

налични информационни материали * допълнителна информация от администраторите		Получихте ли допълнителна информация от администраторите на рецепция в спа/уелнес центъра за същността на спа/уелнес?			Общо
		Не	Само на зададени от мен въпроси	Получих подробна информация	
Има ли достатъчно информационни материали, чрез които да придобие по-дълбоки познания за същността на спа/уелнес концепцията?	Няма	444	24	0	468
	Има, но недостатъчно	0	114	0	114
	Има достатъчно	0	0	18	18
Общо		444	138	18	600

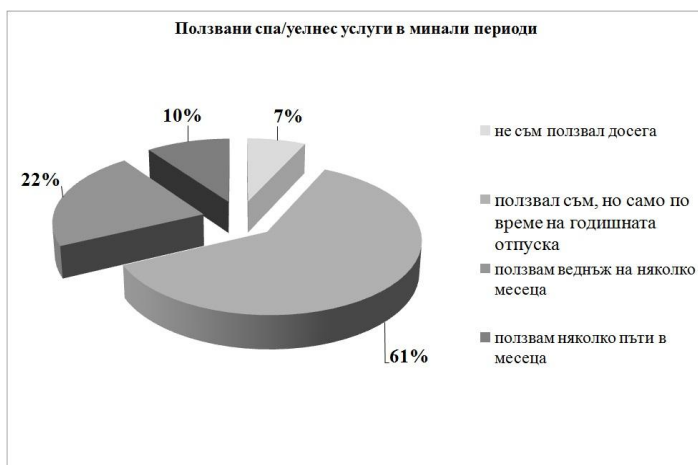
3. В най-голяма степен спа/уелнес центровете в туристическите обекти на територията на страната трябва да насочат усилията си в посока на подобряване и повишаване информационната осигуреност на своите служители и клиенти относно спа/уелнес – в това число тяхната концептуална същност, проявление и инкорпориране в отделните спа/уелнес процедури (табл.6);

Табл. 6 Заинтересованост на потребителите на спа/уелнес услуги за ролята на спа/уелнес концепциите като фактор повишаващ качеството на живот

Желаете ли да научите повече за същността на спа и уелнес и начина, по който те могат да допринесат за подобряване на Вашия живот?	Брой	Относителен дял в %	Кумулативно натрупване в %
Да, бих желал да науча повече	432	72,0	72,0
Не, не смятам за нужно	168	28,0	100,0
Общо	600	100,0	

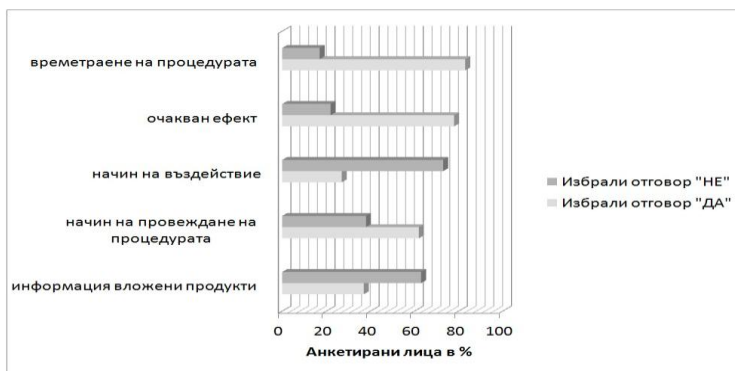
4. Съществува необходимост усилията на туристическите обекти да бъдат насочени към по-активно промотиране на спа/уелнес пакети, с което да се стимулира честотата на посещаемост на техните спа/уелнес центрове и да се улесни процеса на формиране на потребителска лоялност сред клиентите (фиг. 2);

Фиг. 2 Честота на ползване на спа/уелнес услуги

5. Отчита се обща слабост при изготвяне на спа/уелнес менюта на централите, в което липсва информация за аспектите на въздействие на отделните процедури, описание на начина на тяхното провеждане, както и данни за влаганите ресурси/материали (фиг. 3);

Фиг. 3 Предоставяна информация за отделните спа/уелнес услуги в спа/уелнес центровете на туристическите обекти

6. Пряко свързан въпрос с повишаване информационната осведоменост на клиентите е обхващане аспекта на здравно въздействие на спа/уелнес като цяло и в рамките на отделните процедури. Последното е необходимо с оглед на факта, че значителен дял от потребителите на спа услуги (61%) и основният дял от потребителите на уелнес услуги (87%) не са запознати с целевите сфери на влияние на спа/уелнес върху човешкото здраве;

7. Друга слабост в работата на спа/уелнес центровете е недооценяване значимостта от определяне здравното състояние на клиентите на място преди последните да ползват спа/уелнес услуги. Правилната оценка и установяване на здравния статус имат първостепенна роля за оптимизиране подбора от спа/уелнес пакети и услуги (табл. 7).

Табл. 7 Оценка на здравното състояние на клиентите в спа/уелнес центровете на туристическите обекти

Беше ли направена оценка на здравословното Ви състояние?	Брой	Относителен дял в %	
		Относителен дял в %	Кумулативно натрупване в %
Не	228	38,0	38,0
Да, но само частична	318	53,0	91,0
Да, цялостна	54	9,0	100,0
Общо	600	100,0	

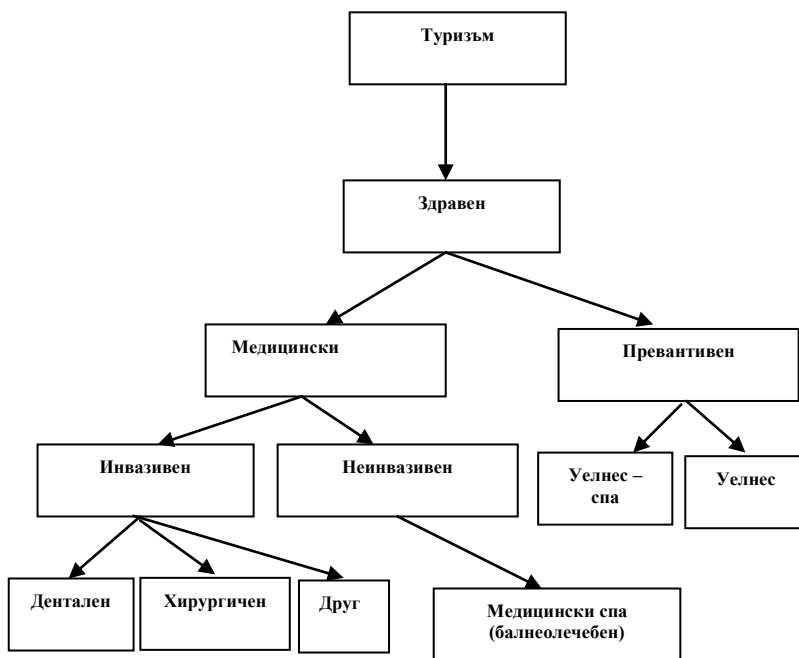
8. Отчитайки въздействието на спа/уелнес услугите върху здравето на клиента, последният трябва да бъде консултиран от компетентни лица (служители на спа/уелнес центъра) в процеса на селекция на спа/уелнес услуги, като изборът трябва да бъде съгласуван и одобрен от двете страни. Ролята на специалиста се ограничава само до оптимизиране на съотношението между установено здравно състояние на клиента и здравно въздействие на процедурата/ите.

В обобщение може да се посочей, че не съществува единна визия и модел на регламентация по отношение на спа/уелнес туризма в България, които да съдържат в себе си национално приложима терминологична система, релевантна към областта на медицинския и здравния туризъм; ясно разграничаване на техните подкатегории (балнеолечебен, спа и уелнес туризъм) и което е още по-значимо за индустрията – продуктова регламентация на отделните категории туристически продукти на здравния туризъм. Секторът е лишен от интегриран концептуален модел, който да изпълнява ролята на фундамент, подпомагащ реализацията на жизненоважната регулативна функция на национално равнище.

Изработването на адекватен научно-приложен модел е представено в параграф 3.3. **„Разработване на концептуална рамка на спа и уелнес туризма”**. За целта е приложен метод на работа, който обхваща няколко последователни стъпки. На първо място е изведена взаимовръзката между отделните подкатегории (форми) на здравния туризъм, като акцентът е поставен само върху тези от тях, които влизат в обсега на дисертационното изследване, т.е. спа и уелнес. Наред с това са посочени критериите за отграничаването на тези форми една от друга. Следващата стъпка включва терминологично извеждане на дефиницията на всяка подкатегория. Последващият етап има за цел да изясни продуктите модели на отделните подкатегории като за целта се формулират продуктови реквизити, които да отразяват техните състав и структура. Представени са единичните и комплексни услуги, предлагани от страна на здравния и туристическия спа и уелнес сектор. Последният етап на работа включва изграждане структурата на спа и уелнес туристическия продукт и предлагане на типова класификация на техните провайдери.

Етап 1 – Извеждане на подкатегиорите на здравния туризъм (фиг. 4)

Фиг. 4 Интегриран модел на класификация на видовете туризъм съобразен с изискванията на Закона за туризма и международната класификация на ISO

Етап 2 – Въвеждане на критерии за отграничаване подкатегиорите на спа и уелнес туризма (табл.8).

Табл. 8 Отграничаване на медицински спа, уелнес-спа и уелнес туризъм

Критерии	Медицински спа (балнеолечебен)	Уелнес спа	Уелнес
Мотивация	Стимулиране и/или подобряване физиологичните саморегулативни функции на човешкия организъм.	Подобряване на физиологичното, емоционалното и духовно здраве.	Оптимизиране и постигане на благосъстояние, разбирано в неговото многоспектно измерение, включващо физическо, емоционално, интелектуално, социално и духовно здраве. .
	Акцентът е поставен върху физиологичния аспект на човешкото здраве и неговото подобряване. Основната цел на индивида е лечение, рехабилитация и/или профилактика.	Акцентът е поставен върху интегритета и баланса на трите аспекта на здравето – физиологичен, емоционален и духовен.	Акцентира се на факта, че благосъстоянието е многоаспектно и може да бъде постигнато, когато се установи баланс между физическия, емоционалния, духовния, интелектуалния, социалния и професионалния живот на личността. Ако която и да е от тези сфери бъде омаловажена или човек е съсредоточен единствено върху нея, пренебрегвайки останалите, последният не е способен да се чувства удовлетворение от своя живот.

<p>Сфера на въздействие</p>	<p>Ключова е физиологичната сфера. Може да има и други допълващи и/или съпътстващи сфери на въздействие, но акцентът е поставен върху физическото здраве на индивида.</p>	<p>Въздействие върху физическото, емоционалното и духовното здраве на индивида.</p>	<p>Въздейства се върху физическата, емоционалната, духовната, професионалната, интелектуалната и социалната сфера на живот на личността, за да се установи и оптимизира баланса между физическо, емоционално, социално, духовно и интелектуално здраве.</p> <p>Въпрос на професионална преценка на специалиста в уелнес обекта е да реши дали трябва да се окаже въздействие върху всички шест сфери или само на част от тях. Преценката се основава на здравния статус на клиента.</p>
------------------------------------	---	---	---

Етап 3 – Терминологично извеждане на дефинициите на медицински – спа, уелнес – спа и уелнес туризъм.

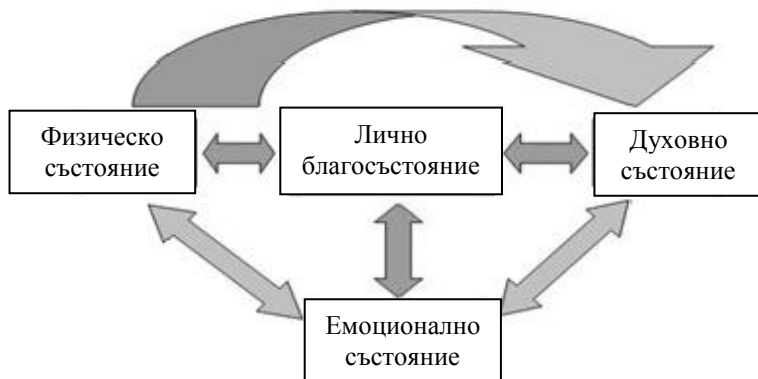
Медицински–спа туризъмът е подкатегория на медицинския туризъм, фокусиран върху лечението, рехабилитацията и/или профилактиката на здравето на индивида, за чието постигане се прилагат здравни процедури, базирани на естествени природни ресурси (минерални води, пелоиди, климат и др.) и се извършват под медицинско наблюдение от квалифициран персонал с медицинско образование и квалификация.

Уелнес-спа туризъмът е подкатегория на здравния туризъм, фокусирана върху превенцията на заболявания и оптимизация на здравето, постигани посредством въздействие върху физическото,

емоционалното и духовното здраве на индивида чрез здравни процедури, базирани на водна основа, самостоятелно или в съчетание с други здравноориентирани подходи, които се извършват под контрол на лица със специализирана професионална квалификация в областта на спа и уелнес.

Уелнес-спа силно се доближава до уелнес концепцията, но едновременно с това се отграничава от последната по своя обхват и мащаб на проявление. Докато фокусът на уелнес-спа е насочен към постигане на триединство на физическо, емоционално и духовно здраве (фиг.5), чистият уелнес има по-дълбока и широкообхватна насоченост, а именно постигане на многоспектрно благосъстояние, т.е. здраве на няколко нива – физическо, емоционално, духовно, социално и интелектуално. Установяването на синергизъм между тези пет нива на здравето се достига чрез пряко въздействие върху шест сфери от живота на личността, които включват физическа, емоционална, духовна, интелектуална, социална и професионална. (фиг. 6).

Фиг. 5 Сфери на въздействие на уелнес-спа продукта

Фиг. 6 Сфери на пряко въздействие на уелнес продукта

Източник: National Wellness Institute, The six dimensions of Wellness model, webpage: http://www.nationalwellness.org/index.php?id_tier=2&id_c=25, достъп септ. 2011 г.

За концептуализацията на уелнес туризма е целесъобразно да бъде дадена нова дефиниция, която да синтезира ключовите характеристики на съществуващите определения и успоредно с това да отчита горепосочените особености на тази форма на туризъм по критериите мотивация на пътуването и сфери на въздействие. Затова се приема следното определение:

Уелнес туризмът е туризъм, фокусиран върху оптимизиране на здравето и постигане на многоаспектно благосъстояние, като за целта се оказва въздействие върху физическия, емоционалния, духовния, социалния, интелектуалния и професионалния аспект от живота на личността чрез здравни процедури (базирани на конвенционални и холистични здравни подходи), извършвани под контрол на лица със специализирана професионална квалификация в областта на спа и уелнес.

Етап 4 – Въвеждане на реквизити към продуктите модели и извеждане на единичните и комплексни услуги, предлагани от страна на здравния и туристическия спа и уелнес сектор.

В основата на всеки вид туризъм стои създаваният туристически продукт. Продуктовата регламентация е от особено значение за спа и уелнес туризма с оглед на тяхното разграничаване от самостоятелно обособените спа и уелнес здравни сектори. Последното е възможно посредством въвеждането на продуктови реквизити. Те имат за цел да изяснят характера, структурата и обхвата на използваните спа и уелнес дейности в комплексната структура на създаваните медицински-спа, уелнес-спа и уелнес туристически продукти. От друга страна, реквизитите са своеобразни маркери за продуктовата диференцираност на тези форми на туризъм. За целта се въвеждат два продуктови реквизита. Първият от тях е показателят влагани ресурси/средства, използвани за формирането на продукта на всяка подкатегория. Вторият е структурни елементи, които имат за цел да определят обхвата и структурата на създавания продукт. (табл. 9).

Табл. 9 Реквизити на продуктите на медицински-спа, уелнес-спа и уелнес туризъм

	Подкатегория на медицинския туризъм	Подкатегория на здравния туризъм	
Реквизити	Медицински-спа	Уелнес –спа	Уелнес
Влагани средства/ ресурси	Естествени природни лечебни ресурси	Води (добити от естествени природни източници или по изкуствен път, които могат да притежават терапевтични свойства, но последното не е задължително условие) в комбинация или в допълнение с други природни ресурси	Разнообразно естество на използваните ресурси, средства и техники.

Структурни елементи			
<p><i>Физически елемент</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Процедури за цяло тяло или части от него (бани, масажи, ползване на басейни, процедури с природни лечебни ресурси); 2. Индивидуализиран хранителен режим; 3. Физически упражнения; 4. Други 	<p>Комбинацията от компоненти се прави индивидуално за всеки клиент от медицински лица на база на установеното здравословно състояние.</p>	<p>Комбинацията от компоненти се прави индивидуално за всеки клиент</p>	<p>Комбинацията от компоненти се прави индивидуално за всеки клиент, ако последният има нужда от процедура, която да въздейства върху физическия аспект на неговото здраве.</p>
<p><i>Духовен елемент</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Източни практики и учения (рейки, аюрведа, медитация и др.) 2. Други 	<p>-</p>	<p>Комбинацията от компоненти се прави индивидуално за всеки клиент</p>	<p>Комбинацията от компоненти се прави индивидуално за всеки клиент, ако последният има нужда от процедура, която да въздейства върху духовния аспект на неговото здраве.</p>
<p><i>Емоционален елемент</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Дейности на открито сред природата в тиха и спокойна атмосфера 2. Ароматерапия, цветотерапия и др.; 3. Холистични подходи 4. Други 	<p>-</p>	<p>Комбинацията от компоненти се прави индивидуално за всеки клиент</p>	<p>Комбинацията от компоненти се прави индивидуално за всеки клиент, ако последният има нужда от процедура, която да въздейства върху емоционалния аспект на неговото здраве.</p>

<i>Интелектуален елемент</i> I. Когнитивни дейности; II. Лични консултации; III. Други	-	-	Комбинацията от компоненти се прави индивидуално за всеки клиент, ако последният има нужда от процедура, която да въздейства върху интелектуалния аспект на неговото здраве.
<i>Социален и професионален елемент</i> 1.Участие в групови дейности, тим билдинг, консултации с психолог и др.; 2.Други.	-	-	Комбинацията от компоненти се прави индивидуално за всеки клиент, ако последният има нужда от процедура, която да въздейства върху социалната и интелектуалната сфера на неговото здраве.

Източник: автора

Медицинските-спа (балнеолечебните) услуги са регламентирани нормативно в България чрез Закона за лечебните заведения и въведените медицински стандарти (Физикална и рехабилитационна медицина), а от своя страна туристическите услуги са също ясно дефинирани в Закона за туризма, в продуктово отношение е налице яснота за същността и обхвата на медицински-спа туристическия продукт, както и изискванията към местата за неговото предоставяне, формите на обслужване и изискванията към квалификацията на персонала. По различен начин се третират уелнес-спа и уелнес услугите. При тях липсва установена форма на регламентация, което поставя изискването за извеждане на видовете услуги на база на техния обхват. В зависимост от комплексността на своя характер предоставяните услуги могат да бъдат единични и комплексни.

I. Уелнес – спа услугите се диференцират на:

A) Единични услуги

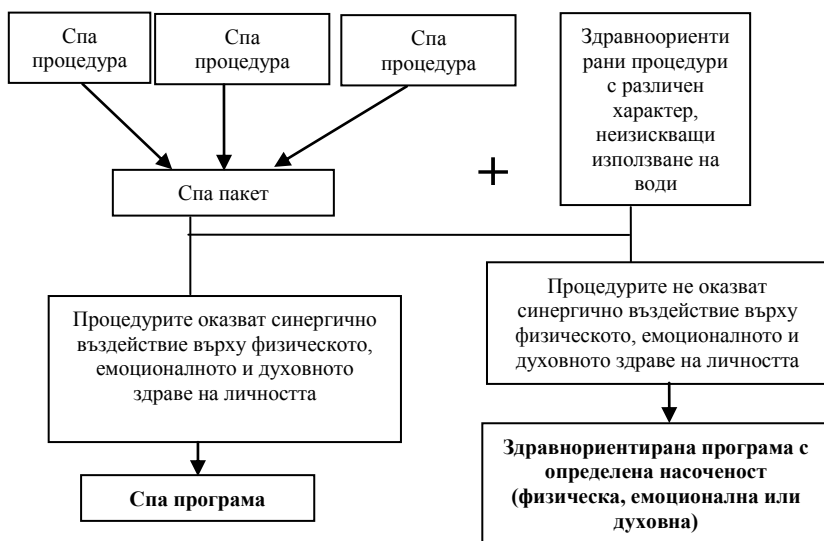
- **Спа процедура** – единична услуга за цяло тяло или части от него, базирана на водна основа, прилагана самостоятелно или в комбинация с други природни ресурси, чието приложение спомага за обновлението и ревитализацията на тялото и/или съзнанието и/или духа на личността. В структурно отношение включва един или няколко от трите компонента на спа – физически, емоционален или духовен.

Б) Комплексни услуги

- **Спа пакет** – съвкупност от няколко спа процедури (услуги). В структурно отношение включва селекция от процедури, които в своя интегритет обхващат трите компонента на спа – физически, емоционален и духовен.

- **Спа програма** - индивидуално изготвен режим, от компетентно лице със съответната квалификация в областта на спа и уелнес, включващ спа пакет, обединен с други специализирани услуги със здравна насоченост, които в своя интегритет спомагат за едновременното подобряване на физическото, емоционалното и духовното здраве на личността (фиг.7). В структурно отношение съдържа задължително трите компонента на спа – физически, емоционален и духовен.

Фиг. 7 Модел на изграждане и структурни елементи на спа програма в уелнес-спа център

II. Уелнес услугите се поделят на:

А) Единични услуги

Уелнес процедура е всяко еднократно въздействие върху една или няколко от сетивните системи, постигано с конвенционални или холистични средства, което цели да окаже благотворно влияние върху една или повече от шестте сфери на човешкия живот - физическа, емоционална, духовна, интелектуална, професионална и социална. В структурно отношение включва един или няколко от шестте компонента на уелнес – физически, емоционален, духовен, социален, професионален, интелектуален.

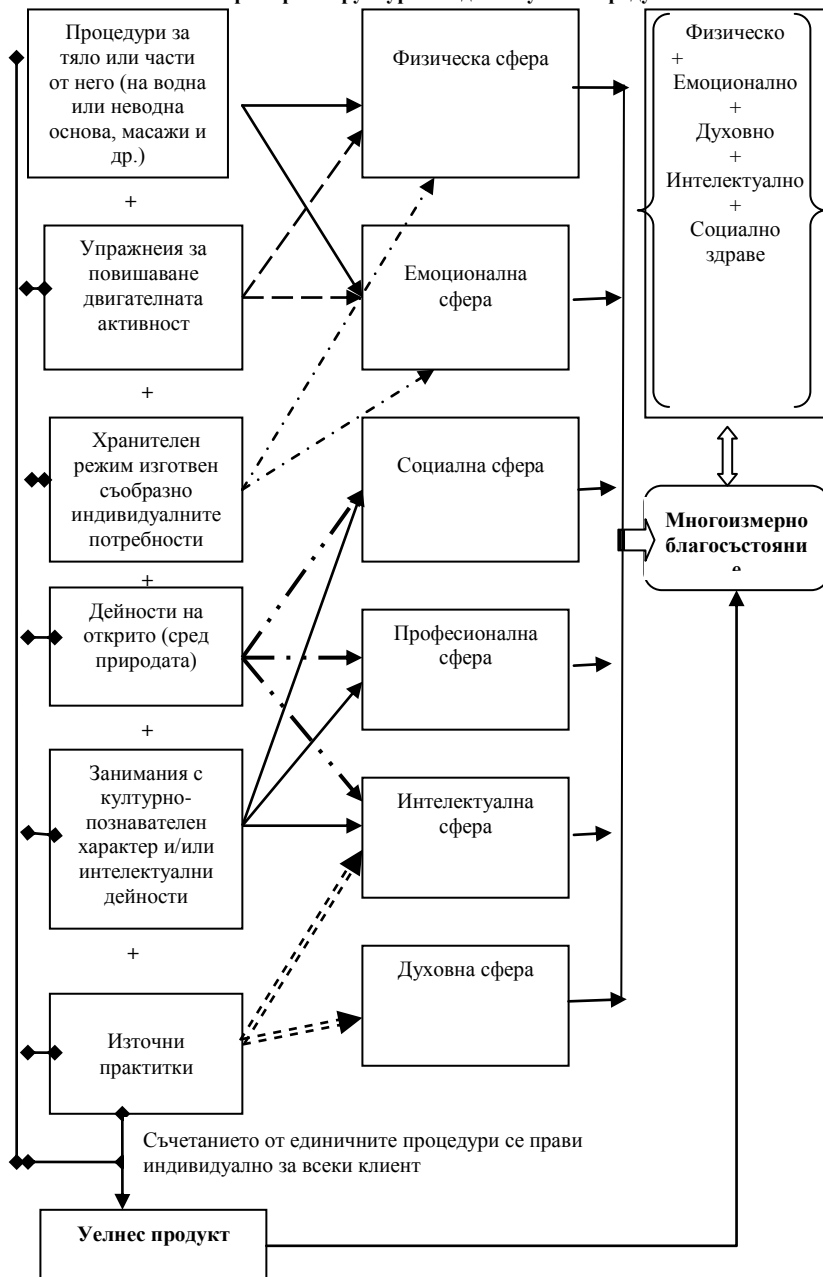
Б) Комплексни услуги

Пакет от уелнес процедури – съчетание от уелнес процедури, подбрани от клиента или от компетентно лице в уелнес обекта, които въздействат върху една или няколко от шестте сфери на човешко благосъстояние. В структурно отношение това е селекция от процедури, които включват един или няколко от шестте компонента на уелнес – физически, емоционален, духовен, социален, професионален, интелектуален.

Уелнес продуктът е комплекс от процедури, които в своя интегритет съдействат за подобряването и оптимизирането на човешкото благосъстояние, разбирано като установяване на балансиран континуум между физическо, емоционално, социално, духовно и интелектуално здраве. За тази цел се оказва пряко въздействие върху шест сфери от живота на личността, намиращи израз във физическа, емоционална, социална, духовна, интелектуална и професионална. В структурно отношение уелнес продуктът е селекция от процедури, които обхващат всички шест компонента на уелнес – физически, емоционален, духовен, социален, професионален, интелектуален.

В случаите когато предлаганият продукт оказва частично въздействие върху многоизмерното благосъстояние на клиента и не покрива всичките шест житейски сфери на личността е налице здравноориентиран продукт, чиято насоченост се предопределя от сферата на неговото въздействие (фиг. 8).

Фиг.8 Примерен структурен модел на уелнес продукт

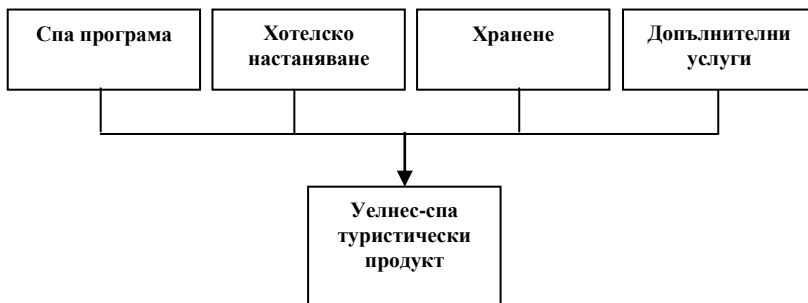

Етап 5 - Изграждане структурата на спа и уелнес туристическия продукт и предлагане на типова класификация на техните провайдери.

I. Уелнес – спа туристически продукт

Обединяването на спа програмата с елементите на туристическия продукт (настаняване и хранене, със или без включен транспорт и възможност за ползване на допълнителни туристически услуги) формират уелнес-спа туристически продукт (фиг. 9).

Фиг. 9 Формиране на уелнес-спа туристически продукт

Извеждането на типовете продукти и услуги на уелнес-спа служи като база за определяне на типовете заведения, предлагащи спа услуги. По този начин се формира следната типова класификация:

Spa център¹⁵ – заведение, което предлага спа процедури и спа пакети, които могат да се ползват на дневна база;

Spa хотели – поделят се на медицински-спа и уелнес-спа хотели. Първите предлагат медицински-спа (балнеолечебен) туристически продукт, а вторите – уелнес-спа туристически продукт.

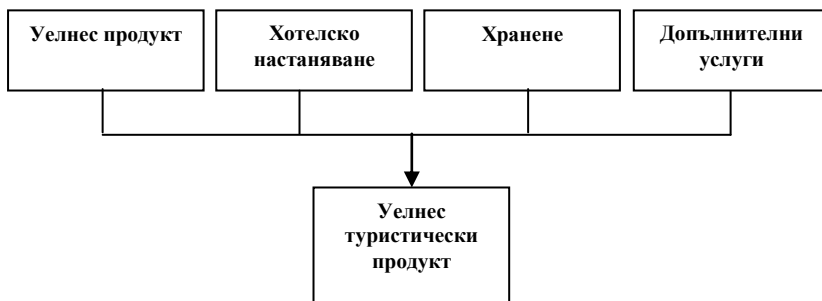
Spa курортен комплекс – туристически комплекс със собствена инженерна и туристическа инфраструктура, в който основната част от средствата за настаняване са специализирани уелнес-спа или медицински-спа (балнеолечебни) хотели.

I. Уелнес туристически продукт

¹⁵ Не е необходимо да се внася допълнително уточнение, че спа центровете са от подкатегория уелнес-спа, тъй като категорията медицински-спа поставя специфични изисквания към предлагания продукт, включващи медицинско предписание на лечение и последващ мониторинг, което изключва възможността за свободно ползване на услуги на дневна база по преценка на пациента.

Уелнес туристически продукт – съчетание от уелнес продукт и хотелско настаняване, хранене и допълнителни туристически услуги (фиг. 27).

Фиг. 27 Формиране на уелнес туристически продукт

Извеждането на типовете продукти и услуги на уелнес служи като база за определяне на типовете заведения, предлагащи уелнес услуги. По този начин се формира следната типова класификация:

Уелнес център – заведение, което предлага уелнес процедури и пакети от уелнес услуги, които могат да се ползват на дневна база;

Уелнес хотел – предлага уелнес туристически продукт.

Уелнес курортен комплекс - туристически комплекс със собствена инженерна и туристическа инфраструктура, в който основната част от средствата за настаняване са специализирани уелнес хотели;

Разработената концептуална рамка не претендира за изчерпателност и обхващане на всички възможни аспекти свързани с реализираните дейности в областта на здравния и туристическия спа и уелнес сектор. Последната има за цел да послужи единствено като фундамент за концептуалната детерминираност на основните подкатегории на този специализиран сектор, да изведе главните участници в него, както и да детерминира ключовите продуктови модели, които се предлагат на крайните клиенти. Предложената разработка следва да бъде имплицирана по адекватен начин в нормативната база на туризма с оглед на регламентационния ѝ характер. Положителните страни от подобно действие са изведени в параграф 3.4. „**Законовата регламентация като фактор за подобряване на пазарното позициониране на спа и уелнес туризма в Република България**”. В рамките на текста е посочено, че конюнктурата в туризма се характеризира с изключително високо ниво на динамика и изменчивост поради силната зависимост на туристическите пазари от екзогенните фактори на средата, в която функционират. За постигането на устойчивост е необходимо да се гарантира

вътрешна стабилност. Последната има две форми на проявление – формална и неформална. Първата е постижима чрез средствата на нормативна регламентация, управление и контрол, докато неформална стабилност се създава чрез коопериране и интегриране дейността на браншови организации, въвеждане на продуктови и секторни стандарти, създаване на клъстерни организации и др. Независимо от формата на проявление (формална или неформална) основната цел е извеждане на общи и единни изисквания и правила към участниците на пазара. Българският туризъм отчита нарастваща роля на неформална форма на регулация, основно чрез създаването на множество браншови и неправителствени организации през последните две десетилетия на двадесети век. Основна слабост в тяхната работа е силната степен на фрагментарност на дейността им, както и ограничаване мащаба на влияние до локален, регионален или само по отношение на техните членове. Последното води до относително слаба степен на влияние на неформалната регулация в областта на туризма и поставя изискването тази слабост да бъде компенсирана чрез формална такава. Два са основните нормативни документа, чрез които се осъществява тази дейност. Това са Закона за туризма и Наредбата за категоризиране на средствата за подслон, места за настаняване и заведенията за хранене и развлечения. Въпреки това и в двата нормативни акта е налице липса на ясно очертани граници, дефиниращи условията и начина на реализация на спа и уелнес туризма, което на свой ред е предпоставка за неправилна интерпретация от страна на бизнеса и невъзможност на последния да осигури качествен продукт, който да бъде конкурентоспособен на вътрешния и международните пазари. Това означава, че бъдещето на тези две форми на туризъм е заплашено в дългосрочен план, ако не бъдат предприети мерки за неговата по-ефективна регулация на макроравнище. Нормативната регламентация, основана на твърда концептуална основа, с която се въвеждат единни изисквания към бизнеса в национален мащаб е най-ефективното средство за регулиране на туристическия сектор, тъй като има най-широк обхват на приложение и въздействие и освен дейността по регламентация разполага с органи, които да изпълняват функциите по последващ контрол и управление. Особено значим е фактът, че националните нормативни регламенти имат задължителен характер за всички участници на пазара, което е основното предимство спрямо неформалната регулация, където преобладава доброволния принцип на съблюдаване на установените правила или последните са валидни само за определени групи субекти.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Дисертационното изследване отразява прилагането на комплексен научен подход, използван с цел разрешаване на актуален и значим проблем свързан с реализацията на спа и уелнес туризма в България. Актуалността на последния намира израз в неговото текущо и потенциално бъдещо проявление, а значимостта му се определя от предизвиканите негативни за сектора последици, чиито засегнати страни са крайните потребители, бизнеса и туристическата индустрия на национално ниво. Взаимната обусловеност и обвързаност на проблемите в сектора води към извода, че първопричината за тяхното възникване е една и нейното конкретно изражение намира израз в изследователската теза, която за целите на проучването се проектира в предмета на изследване. Валидирането на тезата е извършено чрез проведения исторически, критичен и сравнителен анализ на обекта на изследване в теоретичната част на разработката. Нейната форма на проявление и обхват са отразени с количествени показатели в представеното емпирично проучване. Формулираните изводи в резултат на проведените анализи стоят в основата на реализацията на изследователската цел, а именно разработване на концептуална рамка на спа и уелнес туризма, приложима на национално равнище.

Основните изводи, които могат да бъдат формулирани след проведеното дисертационно изследване намират израз в следното:

1) Необходимо е актуализиране на регламентите по отношение на здравния и туристическия спа и уелнес сектор в Република България. Последните не са предмет на ясно отграничаване, което оказва негативно влияние върху текущото им проявление и бъдещи насоки на развитие;

2) Въвеждането на чуждестранни „добри практики“ (сертификати, стандарти и др.), прилагани в областта на спа и уелнес, са недостатъчно ефективни регулационни инструменти за сектора, ако не бъдат обвързани с национални регламенти и нормативи;

3) Проведеното емпирично проучване показва по недвусмислен начин, че е налице ниска степен на осведоменост за същността на спа и уелнес, както сред потребителите на този вид услуги, така и сред техните провайдери, което има определяща роля за формиране на тяхното търсене и предлагане;

4) Осигуряването на ефективна регулация в сектора е двустранен процес и зависи от съвместната работа и сътрудничество между частния сектор и държавните институции;

5) Устойчивото развитие на здравния и туристическия спа и уелнес сектор зависи от разработването на национални стратегии и политики, в основата на които стои национална концепция, регламентираща тяхното съдържание, структура и обхват. Извеждането на такава концепция е

възможно само при ясно терминологично детерминиране на ключовите за тези сектори категории.

В обобщение може да се посочи, че успешното разработване на здравния и туристическия спа и уелнес сектор ще окаже мултипликационен ефект в икономическо и социално отношение, което ще се прояви в дългосрочен план и ще намери конкретно проявление в създаване на благоприятен международен имидж на България като спа и уелнес дестинация, притежаваща силна конкурентоспособност и предлагаща продукти с висока потребителска стойност на глобалния туристически пазар.

IV. СПРАВКА ЗА ПРИНОСИТЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

В рамките на разработения дисертационен труд могат да бъдат открити следните приноси с теоретичен и научно- приложен характер:

1. Направена е актуализация на термините „спа” и „уелнес” и са формулирани техните дефиниции в контекста на съвременната им употреба;
2. Диференцирани са подкатегиите на здравния туризъм.
3. Въведени са отграничителни критерии, въз основа на които са формулирани определения за медицински-спа, уелнес-спа и уелнес туризъм;
4. Предложени са реквизити към продуктите модели на здравния и туристическия уелнес-спа и уелнес сектори.
5. Изведени са основните единични и комплексни услуги и продукти, предлагани от горепосочените два сектора;
6. Предложена е класификация на типовете провайдери на спа и уелнес продукти и услуги.

V. СПИСЪК НА ПУБЛИКАЦИИТЕ ПО ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. **Georgiev G., M. Vasileva, 2009**, Integration of health-oriented industries (balneology, spa and wellness) in the scope of Bulgarian tourism, В сп. “Икономика и управление” бр. 4/2009, ЮЗУ “Неофит Рилски”, Стопански факултет, Благоевград, България, 56-62 сс.

2. **Georgiev G., M. Vasileva, 2009**, Some problems related to balneo, spa and wellness tourism development in Bulgaria, В сборник с доклади от международен симпозиум “The challenges and perspectives of the Tourism and Management” University of Tourism and Management, Skopje, Macedonia, 26th - 27th September 2009

3. **Василева М., 2009**, Някои проблеми в развитието на балнео, спа и уелнес туризма в България, В сборник с доклади от международна научно-практическа конференция “Туризмът и устойчивото развитие на обществото” Варна, България, 30 Октомври 2009г., сс.218 – 229

4. **Georgiev G., M. Vasileva, 2010**, Conceptualization and classification of balneo, spa and wellness establishments in Bulgaria, В научен журнал UTMS Journal of Economics на University of Tourism and Management, vol. 1, no 2, Skopje, Macedonia, сс. 37 – 44.

5. **Georgiev G., M. Vasileva, 2010**, Conceptualization in the realm of spa and wellness tourism industry, В научен журнал Czech Hospitality and Tourism Papers issue 12/2010 на Institute of Hospitality Management, Прага, Чехия, сс. 149 – 160

6. **Georgiev G., M. Vasileva, 2010**, Definition and classification of balneo, spa and wellness centres, В сборник с доклади от международен симпозиум “HOTELPLAN”, Belgrade, Serbia, 22-23, April, 2010, pp. 715 – 721

7. **Georgiev G., M. Vasileva, 2010** Some problems related to the definitions of balneo, spa and wellness tourism, В сборник с доклади от международен симпозиум “Tourism & Hospitality Industry 2010: New Trends in Tourism and Hospitality Management”, Opatija, Croatia, 06-08 Май 2010г., pp.902 – 908

8. **Vasileva M., 2011**, Spa and wellness products – healthy shape, unknown content, In confrence proceedings of the Second International Conference for PhD Candidates on Economics, Management and Tourism, Duni Royal Resort, Bulgaria, 06-08 May 2011, pp. 286 – 292